

BARQAROR SAN'AT VA EKOLOGIK ESTETIKA, ZAMONAVIY IJODDA EKOLOGIK MUAMMOLARNING BADIY TALQINI

Anvar Kulmatov
anwar.art1989@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy san'atning ekologik muammolarni badiiy-estetik jihatdan anglash va talqin qilishdagi o'rni tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy e'tibori "barqaror san'at", "ekologik estetika", "ekologik art" va qayta ishlanadigan materiallardan foydalanishga asoslangan badiiy amaliyotlarning nazariy hamda amaliy xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan. Maqolada ekologik san'atning shakllanish jarayoni, uning konseptual san'at bilan aloqasi, tabiiy muhitning badiiy asar tarkibiga aylanishi hamda materialning estetik va konseptual funksiyalarining o'zgarishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: barqaror san'at, ekologik estetika, ekologik art, land-art, zamonaviy san'at, ekologik ong, ekologik madaniyat, badiiy installyatsiya, qayta ishlanadigan material, upcycling, ekologik dizayn, tabiiy material, landshaft san'ati, badiiy material, ekologik mas'uliyat

SUSTAINABLE ART AND ECOLOGICAL AESTHETICS: ARTISTIC INTERPRETATION OF ENVIRONMENTAL ISSUES IN CONTEMPORARY ART

Anvar Kulmatov
anwar.art1989@gmail.com

Abstract: This article examines the role of contemporary art in the artistic and aesthetic interpretation of environmental problems. Particular attention is paid to the theoretical and practical characteristics of sustainable art, environmental aesthetics, ecological art and artistic practices based on recycled and reusable materials. The study analyzes the development of ecological art, its relationship with and conceptual art, the transformation of the natural environment into an integral component of an artwork, and the changing aesthetic and conceptual functions of artistic materials.

Keywords: sustainable art, environmental aesthetics, ecological art, contemporary art, ecological awareness, environmental culture, art installation, recycled materials, upcycling, ecological design, natural materials, landscape art, artistic material, environmental responsibility

XXI asrda ekologik muammolarning globallashuvi insoniyatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish, suv va havo ifloslanishi, urbanizatsiya hamda maishiy chiqindilar hajmining ortishi ekologik masalalarni zamonaviy jamiyatning eng muhim muammolaridan biriga aylantirdi. Mazkur jarayonlar san'at va madaniyat sohalarini ham chetlab o'tmayapti. UNESCOning zamonaviy madaniy siyosat bo'yicha materiallarida madaniyat va san'at iqlim o'zgarishiga moslashish, ekologik barqarorlikni ta'minlash va jamiyatda ekologik xabardorlikni oshirishning muhim vositalaridan biri sifatida ko'rilmoqda. Shu jihatdan ekologik muammolarning san'at orqali talqin qilinishi nafaqat estetik, balki ijtimoiy va madaniy ahamiyatga ham ega.

An'anaviy san'at tarixida tabiat asosan go'zallik, uyg'unlik va estetik zavq manbai sifatida tasvirlangan. Peyzaj janrining rivojlanishi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Biroq XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab rassomlarning tabiatga munosabati tubdan o'zgara boshladi. Tabiat endilikda faqat tasvirlanadigan obyekt emas, balki badiiy jarayonning bevosita ishtirokchisiga aylandi.

Land-art va ekologik san'atning shakllanishi aynan shu o'zgarish bilan bog'liq. Allen Carlson ekologik san'atni tahlil qilar ekan, Robert Smithson, Michael Heizer, Dennis Oppenheim, Christo kabi ijodkorlarning asarlarida san'at va tabiiy muhit o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ko'rsatadi [1, 635-650]. Shu sababli zamonaviy san'atshunoslik oldida yangi savol paydo bo'ladi: ekologik san'atning asosiy vazifasi tabiatni tasvirlashmi yoki insonning tabiatga bo'lgan munosabatini o'zgartirishmi?

Mazkur maqolada ushbu savolga san'atshunoslik, ekologik estetika va zamonaviy badiiy amaliyotlar nuqtayi nazaridan javob izlanadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi

Ekologik san'at va ekologik estetika masalalari xorijiy san'atshunoslik hamda estetika fanida bir necha o'n yillar davomida tadqiq etib kelinmoqda. Ekologik estetikaning nazariy asoslari Ronald W. Hepburn va Allen Carlson kabi faylasuflarning tabiat estetikasi haqidagi qarashlari bilan bog'liq. Carlson zamonaviy ekologik san'atning estetik xususiyatlarini tahlil qilib, land-art va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni san'at va tabiatni qarama-qarshi qo'yish emas, balki ularning o'zaro aloqasi nuqtayi nazaridan ko'rib chiqadi [1, 635-650]. Emily Brady esa ekologik va land-artning estetik tajriba bilan bog'liqligini tadqiq etib, bunday san'at shakllari insonning tabiatga estetik va axloqiy munosabatini kuchaytirishi mumkinligini ko'rsatadi. Uning tadqiqotlarida tabiatni qadrlash estetik tajriba bilan birga ekologik mas'uliyatni ham shakllantirishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Lucy R. Lippardning "Six Years: The Dematerialization of the Art Object from 1966 to 1972" asari esa konseptual va zamonaviy san'atdagi moddiy obyektning o'rnini qayta ko'rib chiqishga katta ta'sir ko'rsatgan manbalardan biridir. Mazkur asar

1960-1970-yillardagi konseptual san'at, Land Art, Earth Art va boshqa tajribaviy yo'nalishlar rivojini hujjatlashtiradi [2, 3-9].

Amanda Boetzkes "The Ethics of Earth Art" tadqiqotida Earth Artni ekologik va axloqiy munosabatlar nuqtayi nazaridan tahlil qiladi. Muallif Robert Smithsonning "Spiral Jetty" kabi asarlarini tabiat, makon, material va insonning ekologik mas'uliyati bilan bog'laydi. So'nggi tadqiqotlarda esa ekologik san'atning materiali alohida nazariy muammo sifatida ko'rilmogda. Zamonaviy tadqiqotlardan birida ekologik san'atning o'ziga xosligi nafaqat ekologik mavzuni tanlashda, balki materialni anglash va undan foydalanish usulida ham namoyon bo'lishi ta'kidlanadi.

Shu bilan birga, O'zbekiston san'atshunosligida milliy amaliy san'at, tasviriy san'at, dizayn va madaniy meros masalalari keng o'rganilgan bo'lsa-da, barqaror san'at va ekologik estetikaning O'zbekiston zamonaviy san'ati bilan bog'liq jihatlar alohida, kompleks tadqiqot obyekti sifatida hali yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur maqolaning ilmiy ahamiyati ham ana shu tadqiqot bo'shlig'ini to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot obyekti - zamonaviy san'atdagi ekologik yo'nalishlar, ekologik art, land-art, badiiy installatsiya va barqaror ijod amaliyotlari.

Tadqiqot predmeti - ekologik muammolarning zamonaviy badiiy-estetik talqini, tabiiy va qayta ishlanadigan materiallarning badiiy funksiyasi hamda ekologik san'atning inson ekologik ongiga ta'sir mexanizmlari.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi zamonaviy san'atda ekologik muammolarning badiiy ifodalanish xususiyatlarini aniqlash, ekologik estetikaning nazariy asoslarini ochib berish va barqaror san'atning zamonaviy san'atshunoslikdagi o'rnini asoslashdan iborat.

Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

❖ "Barqaror san'at" va "ekologik estetika" tushunchalarining mazmunini aniqlash;

❖ Ekologik san'atning shakllanish va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish;

❖ Land-art va ekologik artning badiiy xususiyatlarini aniqlash;

❖ Qayta ishlanadigan materiallarning zamonaviy san'atdagi estetik-konseptual funksiyasini o'rganish;

❖ Ekologik san'atning ekologik ongni shakllantirishdagi rolini aniqlash;

❖ O'zbekiston san'at makonida mazkur yo'nalishning rivojlanish istiqbollari belgilash.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, formal-stilistik, konseptual, semiotik va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. Tarixiy-qiyosiy metod orqali land-art va ekologik san'atning shakllanish jarayoni o'rganildi. Formal-stilistik metod badiiy obyektlarning

kompozitsion, material va makon xususiyatlarini tahlil qilishda qo'llanildi. Konseptual yondashuv orqali ekologik san'atning mazmuni va g'oyaviy yo'nalishlari ochib berildi.

Ilmiy yangilik

❖ Barqaror san'at tushunchasi faqat ekologik mavzudagi san'at sifatida emas, balki badiiy asarning yaratilishi, materiali, makoni, mavjudlik muddati va ijtimoiy ta'sirini qamrab oluvchi kompleks estetik hodisa sifatida talqin qilindi;

❖ Ekologik estetikaning asosiy mezonlari sifatida tabiatning badiiy obyekt sifatidagi roli, materialning ekologik xususiyati, asarning makon bilan munosabati va tomoshabinning ekologik idrokiga ta'siri ajratib ko'rsatildi;

❖ Qayta ishlanadigan materiallardan foydalanishning ikki tomonlama funksiyasi - estetik va ekologik-kommunikativ vazifalari asoslab berildi;

❖ Land-art va ekologik art o'rtasidagi umumiy hamda farqli jihatlar san'atshunoslik nuqtayi nazaridan tizimlashtirildi;

❖ O'zbekiston milliy amaliy san'atining tabiiy materiallar, hunarmandchilik va resurslardan oqilona foydalanishga asoslangan an'analarini zamonaviy ekologik san'at bilan integratsiyalash imkoniyatlari ko'rsatib berildi.

Ekologik estetikaning zamonaviy san'atdagi o'rni

Ekologik estetika tabiatni faqat estetik zavq manbai sifatida emas, balki inson mavjudligining ajralmas muhiti sifatida anglashga asoslanadi. Bunday yondashuvda inson va tabiat o'rtasidagi munosabat markaziy o'rin egallaydi. An'anaviy peyzaj san'atida rassom tabiatni kuzatadi va uni ikki yoki uch o'lchamli badiiy tasvirga aylantiradi. Land-art va ekologik san'atda esa tabiiy muhitning o'zi badiiy asarning bir qismiga aylanadi.

Masalan, Robert Smithsonning 1970-yilda yaratilgan "Spiral Jetty" asari Buyuk Tuz ko'li hududidagi tabiiy makon bilan uzviy bog'langan. Asar tabiatni oddiy fon sifatida ishlatmaydi; suv sathi, tuz kristallari, vaqt va tabiiy jarayonlar uning badiiy mavjudligiga ta'sir qiladi. Shu sababli "Spiral Jetty"ni faqat haykal sifatida emas, balki vaqt va makon bilan o'zgarib turuvchi ekologik-badiiy jarayon sifatida ko'rish mumkin. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Smithson ijodi jarayon, material va tashqi makon o'rtasidagi munosabat nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Bunday asarlar san'atning "doimiy obyekt" sifatidagi an'anaviy tushunchasini o'zgartiradi. Tabiatdagi o'zgarishlar asarning mazmuniga bevosita ta'sir qiladi. Demak, vaqtinchaliklik va yemirilish ham estetik kategoriya sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy san'atda materialning roli tubdan o'zgarmoqda. Klassik san'atda marmar, bronza, moybo'yoq, yog'och yoki qimmatbaho materiallar asarning estetik va texnik imkoniyatlarini belgilagan bo'lsa, ekologik san'atda materialning kelib chiqishi va uning hayotiy sikli ham muhim ahamiyat kasb etadi. Linda Weintraub ekologik san'at amaliyotlarini o'rganishda rassomlarning tuproq, o'simlik, biologik material, ma'lumot va boshqa nostandart vositalardan foydalanishiga e'tibor qaratadi.

Mazkur yondashuv zamonaviy san'at uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki bunda ijodkor yangi xomashyo izlashdan ko'ra, mavjud materialning yashirin imkoniyatlarini kashf etadi. Bu jarayonni O'zbekistonning an'anaviy hunarmandchilik tajribasi bilan ham qiyoslash mumkin. Qadimiy amaliy san'atda materialni tejash, buyumning uzoq muddat foydalanilishi, mato, yog'och, metall va boshqa materiallardan qayta foydalanish kabi amaliy tajribalar mavjud bo'lgan. Biroq zamonaviy barqaror san'at bunday an'analarni oddiy takrorlash bilan cheklanmasligi kerak. Uning asosiy vazifasi an'anaviy tajribani zamonaviy ekologik fikrlash bilan birlashtirishdan iborat.

Ekologik san'at va tomoshabin

Zamonaviy ekologik san'atning yana bir muhim jihati - tomoshabinning faol ishtirokidir.

An'anaviy galereya modelida tomoshabin asarni kuzatadi. Ekologik installyatsiya yoki jamoaviy ekologik loyiha esa tomoshabinni jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirishi mumkin. Bu holat san'atning kommunikativ funksiyasini kuchaytiradi. Tomoshabin ekologik muammoni faqat ko'rmaydi, balki uni makon, tovush, material, harakat yoki bevosita ishtirok orqali his qiladi. Shu ma'noda ekologik san'atni "vizual ekologik kommunikatsiya" shakli sifatida ham baholash mumkin.

O'zbekistonning tabiiy va madaniy landshafti ekologik san'at uchun keng imkoniyatlarga ega. Cho'l hududlari, tog'li mintaqalar, vohalar, daryo va suv havzalari, tarixiy shaharlar hamda qadimiy hunarmandchilik markazlari zamonaviy ekologik badiiy loyihalar uchun muhim makon bo'la oladi.

Ayniqsa, Orolbo'yi hududi ekologik san'at uchun alohida ilmiy va badiiy ahamiyatga ega. Bu hududda ekologik muammolarni land-art, fotografiya, videoinstallatsiya, performans va boshqa zamonaviy san'at shakllari orqali yoritish mumkin. Bunday loyihalar nafaqat ekologik muammoni ko'rsatishi, balki hududning tarixiy xotirasi, mahalliy aholi tajribasi va madaniy identitetini ham aks ettirishi mumkin. UNESCO ham mahalliy va an'anaviy bilimlar iqlimga moslashish va jamiyatlarning barqarorligini kuchaytirishda muhim resurs ekanini ta'kidlaydi.

Shu sababli O'zbekiston sharoitida ekologik san'atni rivojlantirishda milliy madaniy meros va zamonaviy ekologik texnologiyalarni qarama-qarshi qo'yish emas, balki ularni integratsiyalash maqsadga muvofiq.

Muhokamalar

Tahlillar ekologik san'atni uch asosiy darajada ko'rib chiqish imkonini beradi.

❖ Birinchi daraja - mavzuviy daraja. Bu bosqichda ekologik muammolar san'at asarining mavzusiga aylanadi.

❖ Ikkinchi daraja - material darajasi. Bu yerda ekologik mazmun asarning qanday materialdan yaratilishi bilan bog'lanadi.

❖ Uchinchi daraja - jarayon darajasi. Bunda butun badiiy ishlab chiqarish jarayoni - material tanlash, yaratish, tashish, namoyish qilish va utilizatsiya ekologik mas'uliyat nuqtayi nazaridan baholanadi.

Ushbu uch darajani birlashtirish barqaror san'atning asosiy xususiyatini tashkil qiladi.

Shuningdek, ekologik san'atning ichki ziddiyatlarini ham hisobga olish lozim. Masalan, ekologik mavzudagi katta hajmli installyatsiya yaratish uchun katta miqdorda material va energiya sarflanishi mumkin. Shu sababli ekologik mavzu bilan ekologik amaliyotni bir xil tushuncha sifatida qabul qilish metodologik jihatdan to'g'ri emas. Bu holat zamonaviy san'atshunoslikda yangi baholash mezonlarini shakllantirishni talab qiladi.

Natijalar

Tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

❖ Barqaror san'at zamonaviy san'atning faqat ekologik mavzuga bag'ishlangan yo'nalishi emas, balki ijod jarayonining ekologik mas'uliyatini ham qamrab oluvchi kompleks hodisadir.

❖ Ekologik estetika tabiatni tasvirlashdan ko'ra, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatni qayta anglashga yo'naltirilgan.

❖ Land-art ekologik san'atning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, barcha land-art asarlarini ekologik san'at deb hisoblash mumkin emas.

❖ Qayta ishlanadigan materiallar ekologik san'atda bir vaqtning o'zida estetik vosita va mazmuniy-belgili komponent vazifasini bajaradi.

❖ Ekologik san'at tomoshabinning ekologik muammolarni hissiy va vizual jihatdan anglash imkoniyatini oshiradi.

❖ O'zbekistonning milliy amaliy san'at tajribasi zamonaviy ekologik san'at uchun muhim metodologik va estetik resurs bo'la oladi.

Xulosa qilib aytganda zamonaviy san'atning rivojlanish jarayonlari shuni ko'rsatadiki, ekologik muammolar endilikda faqat tabiatshunoslik yoki iqtisodiy masala emas, balki estetik, madaniy va ijtimoiy muammo sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Barqaror san'at va ekologik estetika ana shu o'zgarishlarning badiiy ifodasidir. Ular san'atning vazifasini kengaytirib, estetik zavq bilan bir qatorda ekologik mas'uliyat, ijtimoiy fikrlash va madaniy xotira masalalarini ham badiiy jarayonga olib kiradi. Ushbu tajribalar ekologik san'atning turli shakllarda namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

O'zbekiston uchun ekologik san'atning rivojlanishi ayniqsa dolzarbdir. Milliy amaliy san'atning material bilan ishlash tajribasi, tabiiy resurslardan foydalanish an'analari, hududlarning rang-barang landshafti va ekologik muammolar zamonaviy ijod uchun katta badiiy imkoniyat yaratadi. Kelgusida O'zbekiston san'atshunosligida ekologik san'atni alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida rivojlantirish, ekologik art

festivallari va land-art loyihalarini tashkil etish, oliy ta'lim muassasalarida ekologik estetika bo'yicha maxsus kurslarni joriy etish, yosh rassom va dizaynerlarning ekologik loyihalarini ilmiy-metodik jihatdan qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, ekologik san'atni zamonaviy badiiy tafakkurning muhim paradigmasi sifatida baholash mumkin. Uning asosiy mohiyati tabiatni shunchaki tasvirlash emas, balki insonning tabiat bilan munosabatini estetik, axloqiy va madaniy jihatdan qayta ko'rib chiqishga undashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bulatov S.S., Gulyamov K.M. Amaliy san'at: darslik. - Toshkent. - 542 b
2. Abdullayev O'.E. Amaliy bezak san'ati: o'quv qo'llanma. - 2023.
3. O'zbekiston amaliy san'at va hunarmandchilik tarixi. - Toshkent: O'zbekiston, 2024. - 464 b.
4. Abduxoliqov F. O'zbekiston amaliy san'at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyi to'plami. - Toshkent: Zamon Press Info, 2024. - 464 b.
5. Carlson A. Is Environmental Art an Aesthetic Affront to Nature? // Canadian Journal of Philosophy. - 1986. - Vol. 16, No. 4. - P. 635-650.
6. Lippard L.R. Six Years: The Dematerialization of the Art Object from 1966 to 1972. - Berkeley: University of California Press, 1997. - 272 p.
7. Weintraub L. To Life! Eco Art in Pursuit of a Sustainable Planet. - Berkeley: University of California Press, 2012. - 340 p.
8. Boetzkes A. The Ethics of Earth Art. - Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010. - 227 p.
9. UNESCO. Culture: The Missing SDG. Global Report on Cultural Policies. - Paris: UNESCO, 2025.
10. UNESCO. Culture and Climate Action. - Paris: UNESCO.
11. UNESCO. Living Heritage and Climate Change. - Paris: UNESCO.
12. Annual Review. A Rough Guide to Environmental Art. - 2008